

EDİTÖRDEN

Dünya’da son 20 yılda 7000 doğal afet yaşanmış ve bir buçuk milyona yakın insan yaşamını kaybetmiştir. Ayrıca dört milyar nüfus doğal afetlerden etkilenirken maddi kayıpların da üç trilyon ABD dolarına ulaştığı Birleşmiş Milletler “Afetlerin İnsan Maliyeti” (Human Costs of Disasters) Raporlarına (UNDDR; 2020) yansımıştır.

Türkiye’de de son 25 yıl içinde çok sayıda deprem yaşanmış ve 1999 Doğu Marmara Depreminde 30.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Merkezi Nisan 2023 Raporuna göre, en son Kahramanmaraş merkezli olarak 6 Şubat 2023 tarihinde başlayan sürekli artçıları yaşanan depremlerde 50.000 den fazla can kaybı olmuştur. Ayrıca 37.000 bina yıkılmış, iki milyonu aşkın kişi çadır ve konteynerlerde yaşamaya başlamıştır. Daha da dramatik bir biçimde bölgedeki 11 ilde yaşayan 14 milyon kişiden en az üç buçuk milyona yakın kısmı da Türkiye’nin diğer kentlerine göç etmiştir.

Öte yandan, Türkiye’de Geçici Koruma altındaki Suriyelilerin yarısı ve bunlara ek diğer yabancı uyruklular toplamda iki milyona yakın göçmen depremin olduğu illerde yaşamaktadır. Göçmenler arasında hayatını kaybedenler kadar Suriye’ye dönüş yapanlar da oldukça fazladır. Dolayısıyla yerli ve göçmen depremden doğrudan etkilenen nüfus toplamda 16 milyonun üzerindedir. Kaldı ki, deprem insani, sosyal, ekonomik ve politik boyutlarıyla tüm ülkeyi etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Tüm bu yaşananlar ışığında Türkiye’de afete dönüşen 6 Şubat 2023 depremi dolayısıyla, bundan sonra sadece uluslararası değil, yurt içi zorunlu göçler ile ilgili yapılacak araştırmalara dayanan yayınların Dergimiz açısından öncelik taşıyacağını söylemek mümkündür.

İlgili literatürde afetleri açıklarken kullanılan farklı yaklaşımlar bulunması, konunun zaman içinde değişen karakterini de göstermektedir. Bu yaklaşımların her biri afet zararlarını azaltmada ve risk yönetiminde önemli rol oynadığı için aralarındaki farkları bilmek ve yapılacak araştırmalarda dikkate almak gerekir.

Bunlarda ilki, bireylerin kendi sorumluluklarında kurtulma amacıyla tanrıyı kullanmalarıdır (Act of God). Özellikle Aydınlanma Döneminden başlayarak afetler açıklanırken, tanrının toplumları cezalandırdığını anlatmada İlahi ceza (divine retribution) kavramı kullanılır. Türkiye’de de” takdiri ilahî” (divine providence) söylemi, insanların afetlere bakışındaki tevekkül ve sessiz kabulün en iyi ifadesidir. Maalesef bölgedeki muhafazakar parti oylarının yüksekliği oranında bu şekilde düşünenlerin sayısı ve oranı da az değildir denilebilir.

İkinci yaklaşım ise, afetleri doğal sebeplere bağlamaktır (Act of Nature). Örneğin aşırı yağmurlar, kasırgalar,

taşkınlar, orman yangınları veya depremler bir “ana” olan doğanın eseridir. Büyük can ve mal kayıplarına yol açan insan değil doğadır. Burada da tanrı yerine doğa suçlanır, sorumluluk doğaya yüklenir.

Üçüncü bir yaklaşım ise, afetleri insan ve doğal sistemin etkileşimine bağlar. Örneğin gevşek tarım arazilerini yerleşime açmak kadar, ağır sanayi yatırımlarını bu bölgelere yaparak nüfusun yoğunlaşmasına yol açmak mal ve can kayıplarını arttırır. Dolayısıyla da bu tür yaklaşımlar insanlardan kaynaklanan afetleri hazırlar. Nitekim A.Giddens’da haklı olarak doğal ve insan-ürünü afetler ayrımı yapmıştır.

Burada önemli olan farklı yaklaşımlardan hareket eden bireylerin afet hakkındaki algılarının onların eylemlerini de etkileme gücüne sahip olmasıdır. Örneğin tanrıyı afetlerden sorumlu tutanlar, hiçbir eylem veya davranışta bulunmazlar. Çünkü onların yapacakları bir şey yoktur. Afetleri doğaya bağlayanlar ise, doğal olayları kontrol edebilmek için teknolojiyi kullanırken para gücü ve mühendislik hizmetlerini önemser. Afetleri doğa ve insan ortak ürünü olarak görenler ise, toplumu hazırlamak, riskleri yönetmek ve zararları azaltmak için eylemlerde bulunurlar. Taşkın, sel, deprem gibi toprak ve zemin kaymalarına hazırlık amacıyla programlar ve projeler yapılır.

Aslında tüm bu bilgiler ışığında altının çizilmesi gereken nokta, acil durumlarda yöneticilerin psikolojik dirençlilik açısından en kırılgan, sosyal destek ağları zayıf, politik olarak da güçsüz en yoksul kesimler için afet risklerini nasıl azaltacaklarıdır. Bu da aslında karar vericilerin, sosyal adaletsizliklerle mücadele stratejilerinde hem ahlaki hem de bilimsel yaklaşımları birlikte kullanmalarını zorunlu kılar. Diğer bir ifade ile de en kırılgan olan mağdurlar kadar, bu mağduriyetlere yol açan güçlülerin, kapitalist birikim rejiminde afetlere yol açan çıkarıcı yaklaşımlarını birlikte düşünmek gerekir. Bu aslında hem öznel hem de nesnel boyutlarıyla kimseyi suçlamadan eyleme geçmek demektir.

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında “kültürel sosyoloji” ile “afet sosyolojisi”nin birlikte çalışmasının, günümüzde her zamankinden daha fazla önem kazandığı söylenebilir. Çünkü risklerin yönetimi ve zararları azaltma sadece teknik bir konu değildir. Afet sosyolojisi 1940’ larda ilk ortaya çıktığı ABD’de sivil savunma ve ordu çevresinde kurumlaşma çabasıdadır. Ne yazık ki, devlet desteğiyle girilen kurtarma çalışmalarında Batı dışı ülkeler ve farklı kültürler yok farz edilir. Ancak son 20 yıldır akademiye yapılan çalışmaların yaklaşımlarında radikal değişimler ortaya çıkmaya başlar. Öyle ki, bölgesel ve kültürel faktörleri önemseyen interdisipliner çalışmalar öncelik kazanır. Özellikle 2018 den bu yana büyük ölçüde “kültüre yönelim” yaşanmaya başlar.

Yapılan çalışmalarda hem pozitivism temelinde nicel taramalar kadar anlatı, yaşam öyküsü, biyografiler gibi nitel araştırmalar aynı derecede önemsenir. Kültürel çalışmalarla zenginleşen afet sosyolojisinin giderek modern toplumun tüketim ve kalkınma temelli söylemine eleştirel bakmaya başlaması da çok anlamlıdır. Oysa Neo-liberal politikaların ekonomik büyüme amaçlı programları, bu tür yeni yaklaşımları

marjinalleştirme gayretindedir. Artık afetlere dirençlilik çalışmalarında, kültürel değerler ve bireysel sorumluluklar birlikte önemslenmektedir. Ayrıca “duygusal iyileşme” için anlatılar, biyografiler, gündelik yaşam pratikleri, halkın bilgi kaynakları yoğun olarak kullanılmaktadır. Kalkınmacı devlet yaklaşımlarından yavaş yavaş uzaklaşılırken kültürel sosyolojik çalışmalar daha değer kazanmaktadır.

Afet çalışmalarının daha etkili olması ve dolayısıyla kırılabilirliklerin azalması için daha başka faktörlerden de söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, yöneticiler tarafından afetle mücadelenin teknik bir konuya özellikle de çevre mühendisliğine indirgenmesinin engellenmesidir. Bu teknik, yaklaşım insani, sosyal, ekonomik, kültürel, bölgesel tüm diğer faktörlerin etkilerini küçümser. Afet öncesinde toplumda zaten var olan kırılabilirlikleri ihmal eder. Oysa kentsel veya kırsal yoksulluk ve sağlıksız yapı stokları, binalar zaten herhangi bir afette hemen yıkılmaya hazır ve hatta mahkumdur.

İkinci olarak risklere kapalı planlama çalışmalarının maalesef oldukça yaygın olmasıdır. Burada göz ardı edilen, kalkınmacı yaklaşımların, ekonomik büyüme sağlarken bir yandan da bölgeye zarar verici (hazardous) etkiler yaratmasıdır. Örneğin dere yataklarını veya ormanları iskana açmak veya sürekli çeşitli imar afları çıkarmak gibi. Bu yüzden artık gelişmiş Batı ülkelerinde rant sağlamak amacıyla yeşil alanların imara açılmasını engellemek üzere yapılan çalışmalar önemslenmektedir. Özellikle bu tür verimli tarım arazilerinde yapılaşmayı yasaklamak ve rantları engellemek için mücadele gerekmektedir. Çünkü orman içinde evlerin yangın çıkarma riski kadar fay üzerinde yapılan binaların da yıkılma riski olduğu göz ardı edilemez.

Üçüncü bir faktör de yerel ve merkezi yönetimlerin sürekli ekonomik kazançlarla ilgilenmeleri, potansiyel kayıpları göz ardı etmeleridir. Oysa kırılabilirlikler ve dayanıklılıklar birlikte düşünülme zorundadır.

Afet zararlarını azaltmada önemli olan dördüncü bir faktör ise, gerekli “dirençlilik kapitali”nin (resilience capital) eşitsiz dağılımı veya hiç olmayışıdır. Dayanıklılık kapitali içinde hem fiziksel (kamu ve özel binalar) hem sosyal (güven, sosyal ilişkiler, ağlar) hem politik ve kurumsal (örgütsel kapasite, uzmanlıklar, normatif çerçeveler) ve mali konular (banka hesapları, tasarruflar, fon sağlayıcılar) yer almaktadır. Bu yüzden “kırılabilirlik yönetimi” (vulnerability management) ve dayanıklılık yaratmada kamu ve özel sektör işbirliğinin zayıf olması olumsuz etkiler yaratır. Aslında hem kamu hem de özel kuruluşların, bölgenin afetlerle ilgili bilgisini birlikte toplamaları gerekir. Örneğin bölgede en temel zararların kaynakları nelerdir? Çünkü deprem bölgesi ise daha farklı iken sel, taşkın veya heyelan ise daha başka hazırlıklar gerekecektir. Aynı şekilde en çok zarar görecektir, kırılabilirlikleri yüksek olanlar kimlerdir? Potansiyel kayıpları zararları azalmak için seçeneği faaliyetler nelerdir? Bölgede uygulanacak faaliyetlerde en etkin rol oynayacaklar kimlerdir? Ayrıca kırılabilirlik kapitalinin kaynakları nelerdir? Kırılabilir nüfus bu kaynaklara nasıl ulaşabilir? Deprem anında halkın tahliyesi nereye ve nasıl gerçekleştirilecektir? Toplanma alanları nerelerdir?

Yukarıda sayılan konulara ait detaylı bilgilerin olmayışı veya kısmen ulaşılır olması, yöneticilerin zararları azalmak için planlayacakları risk yönetimi politikalarını olumsuz etkiler. Bu nedenle interdisipliner tarzda kent planlamacılar, sosyologlar, iktisatçılar ve yerbilimcilerin birlikte araştırmalar yapılması gereklidir.

Ayrıca nesnel risk bilgisi kadar öznel risk algısı, kırılabilirliklerin ve zararların azaltma amaçlı risk yönetiminde iç içe geçen halkalardır. Aynı şekilde mekan ölçeğinde kamu ve özel sektör ve STK eşgüdümü son derece önemlidir. Unutulmamalıdır ki, karar verme konumundaki yöneticilerin bölgenin risk bilgisine ulaşamamaları ve toplumun risk algısını bilmemeleri onlara dezavantaj olarak dönecektir. Nitekim Türkiye, 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremlerde bu gerçeğe yüzleşmiştir.

Kısaca özetlenmeye çalışılan bilgiler ışığında, üç milyona yakın yerli nüfusun zorunlu göçüyle yaşanan ve yaşanacak olan sorunların hem kayda geçmesi hem de sağlıklı politikalar geliştirilmesi için araştırılması gerekmektedir. Yerli veya yabancı göçmenlere tanınacak haklar ve destekler ekonomik olduğu kadar “politik felsefi” bir konudur. Örneğin gündelik yaşama hazırlıksız olarak giren Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yerli göçmen nüfus bile, kiralar başta olmak üzere genel fiyatlar düzeyini aşırı yükseltmiş ve dolayısıyla tepkilerin odağı olmuştur. Bu çerçevede yabancı göçmenlerin hangi koşullarda barındıklarını ya da insan haklarından ne kadar mahrum kaldıklarını da unutmamak gerekir. Tüm bilgiler aslında araştırma ve yayın için potansiyel alanlara aittir ve ilgiyi hak etmektedir.

Üniversitemiz Kurucusu ve Üst Kurul Başkanı Sayın Prof. Dr. Mehmet Haberal, kuşkusuz bu derginin çıkması ve diğer bulunduğumuz tüm faaliyetlerde yol gösterici örneğimiz olarak en başta teşekkürü hak etmektedir. Dergimizin sahibi Prof. Dr. Ali Haberal ile Rektörümüz Sayın Prof. Dr. İ. Haldun Müderrisoğlu ve Rektör Yardımcımız Sayın Prof. Dr. M. Abdulkadir Varoğlu'na özellikle BÜGAM adına giriştiğimiz uluslararası faaliyetlerimize sağladıkları destekten dolayı çok teşekkür ederiz.

Dergimiz ikinci sayısından itibaren oldukça önemli sayıda index tarafından (“EuroPub” ve “Directory of Research Journals Indexing”, “ASOS”, “Acar Index” ve “Google Scholar” v.b.) taranmaya başlamıştır. Bu vesile ile dördüncü sayımıza yazı gönderenler kadar, dergimize özveriyle hakemlik eden bilim insanlarıyla birlikte dergi teknik işlerinden sorumlu uzmanlarımıza da teşekkür ederiz.

Aytül Kasapoğlu
Nisan 2023